

DJECA RANE I PREDŠKOLSKE DOBI U RATNOM OKRUŽENJU

Krešo, Karla

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Splitu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:172:543724>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-15**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Faculty of humanities and social sciences](#)

**SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET**

ZAVRŠNI RAD

**DJECA RANE I PREDŠKOLSKE DOBI U
RATNOM OKRUŽENJU**

Karla Krešo

Split, 2024.

Odsjek: Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Studij: Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Predmet: Dijete i društvo

DJECA RANE I PREDŠKOLSKE DOBI U RATNOM OKRUŽENJU

Student:

Karla Krešo

Mentor:

doc. dr. sc. Toni Maglica

Split, srpanj 2024

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. RAT: DEFINICIJA, POVIJEST I POSLJEDICE.....	2
2.1. Specifičnosti ratnih uvjeta i njihov utjecaj na djecu	3
2.1.1. Ratno iskustvo djevojčice Anne Frank	4
2.2. Domovinski rat	5
2.3. Djeca u ratu u Hrvatskoj	6
2.4. Dječje iskustvo rata kroz crteže	7
3. POSLJEDICE RATNOG OKRUŽENJA NA DJECU	9
3.1. Psihološki aspekti ratnog iskustva	9
3.2. Socijalni aspekti	11
3.3. Obrazovanje i kulturni gubitak	12
4. TRANSGENERACIJSKA TRAUMA.....	14
5. ZAŠTITA I PODRŠKA.....	16
5.1. Uloga odgajatelja	19
6. ZAKLJUČAK	21
7. LITERATURA.....	22
8. SAŽETAK	25
9. SUMMARY	26

1. UVOD

Rat, kao jedan od najdestruktivnijih socijalnih fenomena, ostavlja trajan utjecaj na društvo, posebno pogađajući njegove najranjivije članove - djecu. Predškolska dob ključno je razdoblje u razvoju djeteta, tijekom koje se postavljaju temelji za njegovu buduću emocionalnu, socijalnu i kognitivnu dobrobit. Razumijevanje utjecaja ratnih okolnosti na djecu rane i predškolske dobi ključno je za dublje shvaćanje složenih psiholoških i socijalnih učinaka koje rat može imati na najmlađe. Ovaj rad pruža detaljnu analizu kako rat utječe na djecu, istražujući kako ti utjecaji oblikuju njihov razvoj, zdravlje i dobrobit.

Djeca u ratnim područjima suočavaju se s brojnim izazovima. Gubitak doma i obitelji, ograničen pristup osnovnim ljudskim potrebama poput obrazovanja i zdravstvene skrbi, te izloženost nasilju i strahu, samo su neki od faktora koji duboko utječu na njihov psihički i fizički razvoj. Trauma koju djeca dožive u ratnim područjima nije samo trenutni problem; ona ima dugotrajne posljedice koje mogu utjecati na njih kroz cijeli život. Transgeneracijski učinak ratnih trauma posebno je važan aspekt koji se razmatra u radu. Istraživanja pokazuju kako iskustva roditelja u ratnim okolnostima mogu utjecati na sljedeće generacije, prenoseći psihološki teret i stvarajući cikluse trauma. Jedan od glavnih ciljeva ovog rada je dati opsežan pregled i analizu postojeće literature koja se bavi podrškom i intervencijama za djecu pogođenu ratom. To uključuje razvoj i primjenu programa koji mogu pomoći u ublažavanju negativnih učinaka rata, kao i osiguranje stabilnog i sigurnog okruženja za oporavak i rast. Rad naglašava važnost multidisciplinarnog pristupa u ovom području, koji uključuje suradnju obrazovnih institucija, zdravstvenih ustanova, vladinih i nevladinih organizacija, te međunarodne zajednice. U radu se također istražuju različiti pristupi i strategije koji mogu pomoći djeci da prevladaju traumu i izgrade otpornost. Psihološka podrška, obrazovne inicijative i društvene intervencije ključne su u ovom procesu. Rad također ističe potrebu za kontinuiranim pružanjem pažnje i podrške za najmlađe članove društva, čak i nakon što ratni sukobi završe, kako bi se osiguralo njihovo mentalno zdravlje i emocionalna dobrobit.

Ovaj rad pridonosi boljem razumijevanju i odgovoru na jedan od najtežih izazova s kojima se suočava naše društvo - zaštititi i podržati djecu u ratnom okruženju. Kroz sveobuhvatni pregled i analizu, rad naglašava potrebu za zaštitom djece od učinaka rata i ulaganje u prevenciju i programe podrške koji promiču mentalno zdravlje, obrazovanje i socijalnu stabilnost. Cilj je osigurati svijet mira i sigurnosti za djecu, što je odgovornost svih nas, od obitelji i zajednica do međunarodnih organizacija i vlada.

2. RAT: DEFINICIJA, POVIJEST I POSLJEDICE

Kroz povijest, način na koji se rat shvaćao i njegova funkcija u društvu se mijenjala s obzirom na dostupnu tehnologiju, strukturu društva, prevladavajuće vrijednosti i uvjerenja. U prošlim vremenima, rat je često bio viđen kao koristan i moralno opravdan događaj. Međutim, s vremenom se razvila ideja o "pravednom ratu", koju su usustavili kršćanski filozofi poput sv. Augustina i sv. Tome Akvinskog. Ova koncepcija značila je da se rat mora voditi iz pravednog razloga, mora ga voditi zakonita vlast, mora biti posljednja mjera za uspostavu zakonitoga poretka i patnje u ratu ne smiju biti veće od onih koje rat nastoji ukloniti. Ovaj pristup je na neki način humanizirao rat i smanjio njegovu razarajuću moć (*Hrvatska enciklopedija 2021b*).

Prema definiciji iz Hrvatske enciklopedije iz 2021. godine, rat predstavlja oružani i nasilni sukob koji se odvija među dvije ili više strana, poput država, saveza ili većih društvenih grupa, gdje je barem jedna od uključenih strana vojno strukturirana, opremljena i naoružana. Organizacija *Save the Children* (2023) ističe kako se sukob može opisati kao oružani sukob vojnih snaga, dok rat predstavlja službenu neprijateljsku akciju koju proglašavaju vlade ili države protiv drugih straha. Organizacija nadalje ističe kako su sukobi sastavni dio rata, no svaki rat ne uključuju izravne sukobe, baš kao što ni svaki sukob nije nužno dio rata. Oružani sukob definira se kao situacija u kojoj organizirana skupina koristi silu protiv druge organizirane skupine ili civila, pri čemu dolazi do najmanje 25 žrtava unutar jedne godine (*Save the Children, 2023*).

Prema Ujedinjenim narodima ratni zločini se mogu podijeliti na:

1. Zločini protiv osoba koje zahtijevaju posebnu zaštitu
2. Zločini protiv onih koji pružaju humanitarnu pomoć ili sudjeluju u mirovnim operacijama
3. Zločini protiv imovine i drugih prava
4. Zabranjene metode ratovanja
5. Zabranjena sredstva ratovanja

Posljedice rata mogu imati opsežan i razoran utjecaj, kako na pojedince, tako i na cijelo društvo. Ratovi dovode do ljudskih žrtava, uništavaju infrastrukturu, izazivaju ekonomske probleme, i mogu dovesti do političkih i društvenih nestabilnosti. Također, ratovi često ostavljaju dugoročne psihološke i emocionalne posljedice na sudionike i civile. U nekim slučajevima, rat može dovesti do trajnih promjena u društvenoj strukturi i kulturi pogođenih područja.

2.1. Specifičnosti ratnih uvjeta i njihov utjecaj na djecu

Djetinjstvo predstavlja najosjetljivije razdoblje u životu čovjeka, obilježeno intenzivnom podložnošću utjecajima iz društvenog okruženja. U tom osjetljivom periodu, rat predstavlja posebno štetan čimbenik za djecu. Djeca se, zbog nedostatka razvijenih fizičkih i kognitivnih sposobnosti, nisu u stanju adekvatno se zaštititi u ratnim okolnostima, što dovodi do problema u izražavanju emocija i suočavanju s traumom (Slone, 2016; Oztabak, 2020). Približno 200 milijuna djece diljem svijeta boravi u područjima pogođenim visokim konfliktnim zonama, što znači da jedno od šestero djece živi u državama zahvaćenima ratom. U suvremenim sukobima 85-95% žrtava, bilo ozlijeđenih ili poginulih, čine civili, od kojih polovicu čine djeca (Priatelj, 2022). Djeca u ratnim područjima često su izložena ekstremnim situacijama koje ostavljaju trajne posljedice na njihovo psihičko zdravlje i ukupno zdravstveno stanje. Ratne okolnosti utječu i na očekivani razvojni put djece, ograničavajući njihov pristup obrazovanju, zdravstvenoj skrbi i normalnom djetinjstvu (Priatelj, 2022). U takvim uvjetima, djeca su često prisiljena prerano odrasti, suočavajući se s odgovornostima i izazovima koji su izvan njihovih godina i sposobnosti. Milijuni djece koja ne mogu pronaći odgovarajuću hranu, vodu, energiju i lijekove bore se s glađu, bolestima i siromaštvom. Pritisak takvih uvjeta ili politike tjeraju djecu da žive daleko od svojih domova i obitelji u izbjegličkim kampovima gdje se osjećaju usamljeno noseći se s neizvjesnom budućnošću tražeći utočište (Oztabak, 2020.). Samokrivnja i zbunjenost su samo neki od načina na koje djeca procesuiraju svoje emocije i doživljaje nakon izloženosti traumi (Slone i Mann, 2016). Pružanje prilagođene podrške i intervencija djeci u ratnim područjima od izuzetne je važnosti kao što to ističe Priatelj (2022). Treba razmotriti njihovu razvojnu fazu i emocionalnu ranjivost kako bi se umanjio štetan utjecaj rata na njihov sveukupni razvoj. Intervencije bi trebale uključivati psihološku pomoć, obrazovnu podršku i osiguranje osnovnih životnih potreba. Također je važno raditi na obnovi osjećaja sigurnosti i normalnosti u njihovim životima, pružajući im prostor i vrijeme za oporavak od traumatičnih iskustava.

2.1.1. Ratno iskustvo djevojčice Anne Frank

Dnevnik Anne Frank jedno je od najpotresnijih djela svjetske književnosti koje nam pruža dubok uvid u život tinejdžerice suočene s užasima rata. Ova knjiga, koja je zapravo Annin osobni doživljaj zabilježen u obliku dnevnika, predstavlja važan dokument o holokaustu te nam pruža dragocjen uvid u život djeteta, ili u ovom slučaju tinejdžerice, unutar ratnog okruženja. Kada govorimo o temi "Djeca rane i predškolske dobi u ratnom okruženju" i povežemo je s pričom Anne Frank, ključno je istaknuti važnost emocionalne i psihičke dobrobiti djece u takvim okolnostima. Anne Frank bila je samo jedno od mnoge djece koja su bila suočena s terorom rata i progona. Kroz njezin dnevnik osjećamo strahote koje je proživljavala, ali isto tako i njezinu snagu, nadu i želju za životom.

Annin život u skloništu, kako je opisan u njezinom dnevniku, bio je ispunjen izolacijom i stalnom prijetnjom otkrića. U dnevniku je detaljno opisano kako izolacija utječe na Annein psihološki razvoj. Kao tinejdžerica ograničena na maleni prostor, Anne je bila lišena normalnih socijalnih interakcija, što je pojačalo njezinu introspektivnost i potrebu za izražavanjem kroz pisanje. Unatoč mladosti, njezini zapisi otkrivaju složene emocije i misli koje se kreću od straha i anksioznosti do nade i ambicija. Anna postupno preispituje i reflektira o ljudskoj prirodi, moralu, obitelji i prijateljstvu, što odražava njezino ubrzano odrastanje. Anne je morala brzo odrasti, suočiti se s gubitkom slobode i strahom od smrti, ali unatoč svemu tome, sačuvala je svoju dječju dušu i snove o boljem sutra. Važno je istaknuti i koliko je podrška i ljubav okoline ključna za preživljavanje i razvoj djece u ratnim okolnostima. Anneina veza s obitelji i prijateljima unutar skloništa pružala joj je snagu i osjećaj normalnosti usred kaosa rata. S druge strane, nedostatak podrške i ljubavi, kao i izloženost konstantnom strahu i nasilju, mogu imati dugoročne negativne posljedice na psihičko i emocionalno zdravlje djece.

Na kraju, Dnevnik Anne Frank otvara mnoga pitanja o ulozi obrazovanja, empatije i razumijevanja u mentalnom zdravlju djece u ratnim okolnostima. Kroz ovu priču shvaćamo koliko je važno pružiti djeci sigurno okruženje, podršku i ljubav kako bi im se omogućio zdrav emocionalni i psihički razvoj. Anne Frank nas uči važnosti nade, snage volje i trajne borbe za pravedniji i bolji svijet za sve nas, posebno za najranjivije među nama - djecu.

2.2. Domovinski rat

Domovinski rat u Hrvatskoj, kako navodi Živić (2005), bio je motiviran idejama velike Srbije i teritorijalnim zahtjevima suvremene srpske države. Oružana agresija na Republiku Hrvatsku imala je za cilj stvaranje "velike srpske države", što je potvrđeno riječima dr. Vojislava Šešelja, tadašnjeg srpskog političara i haškog zatvorenika (Živić, 2005). Početak oružanog otpora u Hrvatskoj, poznat kao Balvan revolucija, odnosio se na rane faze ustanka dijela Srba u Hrvatskoj, koje su podržavali srpski nacionalisti i velikosrpski krugovi unutar Jugoslavenske narodne armije (JNA). Balvan revolucija je dobila naziv prema barikadama koje su se sastojale od balvana i velikih stijena, postavljenih u okolici Knina i Benkovca 17. kolovoza 1990. godine. To je bila jasna naznaka da će Hrvatska morati odgovoriti na agresiju oružjem, što je kulminiralo u Domovinskom ratu. U ratu, profesionalne postrojbe Hrvatske vojske i specijalne jedinice policije MUP-a RH igrale su ključnu ulogu u obrani i oslobodjenju zemlje od srpske agresije (Šulj, 2023).

Sukob se odvijao kroz tri jasno definirane etape, svaka s vlastitim karakteristikama i izazovima. Prva etapa rata, koja je trajala sve do siječnja 1992. godine, bila je obilježena agresijom na Republiku Hrvatsku. Ovaj period karakterizira intenzivna borba i prisilna obrana države od agresorskih snaga. Hrvatska se u ovom razdoblju našla u situaciji gdje je morala mobilizirati sve raspoložive resurse kako bi se oduprla vanjskoj agresiji i zaštitila svoju teritorijalnu cjelovitost. Druga etapa, koja je trajala od siječnja 1992. do svibnja 1995., obilježena je zastojem u neprijateljskim aktivnostima i dolaskom mirovnih snaga Ujedinjenih naroda. Ovo razdoblje je bilo vrijeme diplomatskih aktivnosti, tijekom kojih je Hrvatska nastojala ojačati svoju poziciju na međunarodnoj sceni i učvrstiti svoje obrambene snage. Ovaj period također ukazuje na važnost međunarodnog priznanja i podrške, koja je bila ključna u sprječavanju daljnjeg eskaliranja sukoba. Treća i posljednja etapa rata, koja se odvijala između svibnja i kolovoza 1995. godine, bila je faza ofenzivnih operacija. Tijekom ovog perioda, Hrvatske oružane snage izvele su niz ključnih vojnih operacija koje su rezultirale oslobađanjem većine prije okupiranih područja. Ova etapa simbolizira preokret u ratu, gdje Hrvatska prelazi iz defenzivne uloge u aktivnu ofenzivu, s ciljem vraćanja suvereniteta nad svojim teritorijem (*Hrvatska enciklopedija 2021a*). Osim vojnih operacija, rat je imao i duboke humanitarne posljedice. Kako Živić (2005) ističe, oko 350.000 osoba sudjelovalo je u postrojbama Hrvatske vojske, što ukazuje na masovnu mobilizaciju i nacionalni odgovor na agresiju (Živić, 2005). Brutalnost rata prema civilnom stanovništvu, posebice kroz etničko čišćenje, dovela je do velikog broja prognanika i izbjeglica - prema Hrvatskoj enciklopediji (2021), krajem 1991.

godine, broj prognanika u Hrvatskoj iznosio je 550.000, a dodatnih 150.000 izbjeglica nalazilo se u inozemstvu (*Hrvatska enciklopedija 2021a*).

Ovi podaci svjedoče o humanitarnoj krizi koja je pratila ratna zbivanja i predstavlja ozbiljne izazove s kojima se suočavala Hrvatska država i međunarodna zajednica. Dugotrajne psihološke posljedice rata, gubitak domova, obitelji i zajednica, ostavili su dubok trag na društvo. Proces oporavka, reintegracije prognanika i izbjeglica, te obnova ratom pogođenih područja, predstavljali su dugotrajan i složen izazov koji je zahtijevao koordinirane napore na nacionalnoj i međunarodnoj razini.

2.3. Djeca u ratu u Hrvatskoj

U ovom poglavlju nastoji se osvijetliti tragična stvarnost koju su proživjela brojna djeca za vrijeme ratnih sukoba u Republici Hrvatskoj početkom 90-ih godina prošloga stoljeća. Ovo razdoblje, obilježeno strahotama Domovinskog rata, je ostavilo neizbrisiv trag na živote mnogih. Ovo poglavlje nije samo kronika bolnih događaja, već i podsjetnik na snagu i otpornost djece suočene s nezamislivim okolnostima. Rat je, između 1991. i 1995. godine, doveo do direktne traumatske izloženosti djece. Brojna ranjavanja, smrti roditelja i bliskih osoba, te izloženost artiljerijskim napadima, uzrokovale su širok spektar psihičkih trauma. Tijekom Domovinskog rata u Hrvatskoj, mnoge ustanove namijenjene djeci, poput vrtića, škola i domova, pretrpjele su velika oštećenja. Hiršil (1994) navodi da je stradalo 128 vrtića, 231 osnovna škola, 63 srednje škole i đачki domovi, 8 domova za djecu i 3 centra za resocijalizaciju mladih. S uništenim domovima i ustanovama, djeca su bila prisiljena boraviti u javnim skloništim, podrumima i drugim privremenim mjestima zaštite. Mnoštvo djece je, zajedno s obiteljima, evakuirano iz najugroženijih područja, često u neadekvatne uvjete (Hiršil, 1994). Kroz ovakva iskustva, djeca su, nažalost, izgubila osnovni osjećaj sigurnosti i stabilnosti koji je ključan za zdrav rast i razvoj. Nestanak uobičajene dnevne rutine, poput odlaska u školu ili igre na sigurnim igralištima, rezultirao je emotivnom dezorijentacijom i gubitkom osjećaja normalnosti. Gubitak škola, igrališta i drugih društvenih središta značio je uskraćivanje prilika za interakciju s vršnjacima i razvoj socijalnih vještina. Ovakav nedostatak socijalnih kontakata ne samo da potkopava trenutne društvene veze djece, već može imati dugoročne posljedice na njihovu sposobnost izgradnje zdravih odnosa u budućnosti. U Domovinskom ratu, jedna od najtežih posljedica bili su smrtni slučajevi među djecom. Istraživanje Flogel i Lauca (1998) pokazalo je da je rat odnio živote 213 djece, dok je 1142 djece ozlijeđeno, a 23,000 izgubilo jednog ili oba roditelja. Dodatno, Hiršil (1994) navodi da su mnoga djeca stradala ili ozlijeđena

zbog izravne uporabe vatrenog oružja, tenkovskih i topničkih granata. Manji broj djece je ozlijeđen od pušanih metaka, dok su drugi imali složene prijelome i kontuzije. Pored onih koji su izgubili život ili bili ranjeni, značajan broj djece je završio s trajnim invaliditetom, pri čemu je registrirano 43 djece s trajnim oštećenjima. Pored fizičkih trauma, rat je imao značajan utjecaj na psihosocijalni razvoj djece. Djeca su doživjela značajne promjene u svom socijalnom okruženju, gubitak sigurnosti i stabilnosti, što je dovelo do različitih adaptacijskih izazova. Ajduković (1995) pokazuju da su poteškoće u ponašanju, uključujući agresivnost i povlačenje, bili česti, kao i problemi sa spavanjem i prehranom. U odgovoru na ove izazove, razvijeni su brojni programi psihosocijalne pomoći. Ovi programi uključivali su psihološko savjetovanje, terapijske aktivnosti usmjerene na djecu, i obrazovne inicijative, s ciljem smanjenja ratnih traumatskih učinaka i potpore psihološkom oporavku djece (Ajduković, 1995).

Možemo zaključiti da su ratna iskustva u Hrvatskoj duboko utjecala na živote djece, ostavljajući složene psihičke i socijalne posljedice koje zahtijevaju kontinuiranu pažnju i podršku. Prepoznavanje i adekvatno adresiranje ovih izazova ključno je za osiguravanje zdravog razvoja i blagostanja djece u post-ratnom društvu.

2.4. Dječje iskustvo rata kroz crteže

U svom istraživanju Walker, Myers-Bowman i Myers-Walls (2003) navode kako se kod djece već od šeste godine razvija osnovno razumijevanje rata, koje se do osme godine produbljuje u sveobuhvatnije shvaćanje. Ova promjena u razumijevanju ukazuje na pomak od crtanja onoga što djeca znaju, prema crtanju onoga što osjećaju. Tako crtež postaje sredstvo kroz koje djeca vanjski izražavaju svoje unutarnje misli i emocije (Grgić, 1994). Grgić (1994), kao i Walker i suradnici (2003), primjećuju značajnu tematsku rigidnost u crtežima djece traumatizirane ratom, gdje se često ponavljaju motivi ratnih scena kao što su vojnici, oružje i borbe. Ova rigidnost u crtežima ne odražava samo stvarnost koju djeca doživljavaju, već i njihove duboke tjeskobe, stresove i traume (Walker i sur., 2003; Grgić, 1994). Grgić (1994) ističe da se kod ponavljanje određenih tema u crtežima može prepoznati znak prisilnog ponašanja i anksioznosti. Ovo se može usporediti s repetitivnim igrama koje se fokusiraju na traumatične događaje, što je često pokazatelj posttraumatskog stresa. Crteži teško traumatizirane djece često su jednostavni, s malo detalja, i koriste se tamne boje poput crne i smeđe. Tek uz poticaj, djeca dodaju svjetlije boje, poput crvene za prikaz požara ili eksplozije. Grgić (1994), u svom radu referirajući se na James iz 1986., opisuje kako crteži djece koja su doživjela traumu često sadrže elemente poput simbola nasilja, likova koji izgledaju kao

čudovišta, agresivnih predmeta ili životinja. Također napominje da u tim crtežima može doći do izostavljanja ključnih elemenata ili preuveličavanja onih koji su direktno povezani s traumatskim iskustvom (Grgić, 1994). Oztabak (2020) naglašava koliko je važno provesti multidimenzionalnu analizu dječjih crteža kako bi se bolje shvatila njihova iskustva sredstva. Prema Oztabaku (2020), ovi crteži ne samo da otkrivaju dječje utiske o svom okruženju, već pružaju i uvid u njihove unutarnje svjetove i način na koji percipiraju život (Oztabak, 2020). Grgić (1994), pozivajući se na Arambašića (1992), opisuje dvostruku ulogu crteža u procesiranju i razrješavanju traumatskih iskustava, omogućujući djeci da kroz crtež izraze svoja sjećanja i osjećaje. Budući da djeca mlađe dobi često ne mogu verbalno izraziti svoja iskustva zbog ograničenog rječnika ili emocionalnih razloga, crtež im pruža osjećaj sigurnosti pri izražavanju traumatskih doživljaja, posebno tijekom terapijskih seansi (Grgić, 1994).

3. POSLJEDICE RATNOG OKRUŽENJA NA DJECU

Suvremeni ratovi se razlikuju od klasičnih sukoba, jer se ne odvijaju na dalekim bojištima već unutar samih država. U ovakvim okolnostima, civili, a posebno djeca, često se nađu u središtu sukoba, postajući ne samo nenamjerne žrtve, već i direktno ciljane. Rat ima duboki i trajni utjecaj na djecu, ostavljajući tragove na njihovo mentalno, emocionalno i socijalno zdravlje. Djeca u ratnim područjima suočavaju se s brojnim izazovima te je njihova fizička sigurnost ugrožena nasiljem, gubitkom domova, nedostatkom hrane i medicinske skrbi. Psihološki, djeca trpe od trauma, anksioznosti, posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) i depresije, koje su česte posljedice ratnih strahota. Osim toga, rat značajno ometa normalan razvoj djece. Oni se suočavaju s prekidom školovanja, izolacijom od vršnjaka i nedostatkom stabilne svakodnevne rutine, što je ključno za njihov zdrav razvoj. Emocionalni i socijalni razvoj djece također pati zbog stalne izloženosti strahu i nasilju. Ovi faktori zajedno stvaraju kompleksne izazove za djecu u ratnim zonama, utječući na njihovu sposobnost da se razvijaju u zdrave i sretne odrasle osobe.

3.1. Psihološki aspekti ratnog iskustva

Psihološki aspekti ratnih iskustava kod djece su složeni i obuhvaćaju različite emocionalne i mentalne reakcije. Izloženi teroru i psihičkoj patnji djeca mogu razviti simptome poput stresa, anksioznosti i depresije, koji mogu kulminirati u razvoju posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) (Bagarić, Prijatelj i Brezinščak, 2022). Djeca u ratnim situacijama često osjećaju trajnu ugroženost i neizvjesnost koja može rezultirati kontinuiranim strahom. Strah, kao uobičajena reakcija na prijetnje i opasnosti, predstavlja jednu od glavnih emocionalnih reakcija kod djece tijekom ratnih sukoba. Keresteš (1994) navodi da strah obuhvaća tri glavna elementa: fiziološki aspekt, koji uključuje povećanu aktivnost autonomnog živčanog sustava, te bihevioralni i doživljajni aspekt. Ova emocija služi adaptivnoj funkciji, potičući organizam na izbjegavanje potencijalno štetnih situacija, objekata ili bića, što je ključno za preživljavanje pojedinca i vrste u cjelini. Dječje doživljavanje situacija značajno ovisi o ponašanju bliskih odraslih osoba, posebice u situacijama koje su opasne ili neizvjesne. U takvim okolnostima, djeca se oslanjaju na ponašanje i informacije koje primaju od odraslih kako bi procijenila situaciju, zbog nedostatka vlastitog razumijevanja ili informacija. Kada dijete primijeti strah kod odraslih, ono

često zaključuje da je situacija zaista opasna, što može dovesti do razvoja vlastitog straha. Zanimljivo, djeca koja su u objektivno opasnijim situacijama mogu pokazivati manje straha ako odrasli oko njih djeluju mirno. Suprotno tome, djeca u relativno sigurnijim okruženjima mogu osjećati veći strah ako primijete da su odrasli uznemireni ili uplašeni. Ovo ukazuje na to koliko su dječje reakcije na opasnost povezane s percepcijom i reakcijama bliskih odraslih osoba (Keresteš, 1994). Autorica nadalje ističe da utjecaj ratnih događanja na dječje strahove nije nužno izravan, već često posredovan ponašanjem ključnih odraslih osoba u životu djeteta, posebice majki. Emocionalna stanja majki, kao što su uznemirenost, strah i anksioznost, često se prenose na djecu. Ovo može dovesti do situacije gdje djeca koja su manje izložena ratnim traumama iskazuju veće ili intenzivnije strahove u usporedbi s djecom koja su bila izložena većim ratnim stresovima, zbog emocionalnog utjecaja njihovih majki (Keresteš, 1994). Kao što je prethodno navedeno, djeca koja su izložena ratnim traumama također su podložna razvoju posttraumatskog stresnog poremećaja. Posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) je mentalno zdravstveno stanje koje se razvija nakon izloženosti ekstremno stresnim situacijama, često životno ugrožavajućim. PTSP se kategorizira kao anksiozni poremećaj, ali se razlikuje od drugih anksioznih poremećaja jer je njegov nastanak izravno povezan s traumatskim iskustvom. Može se opisati kao odgođena ili produžena reakcija na događaj ili situaciju koja je iznimno ugrožavajuća ili katastrofalna, te sposobna izazvati intenzivnu uznemirenost kod većine ljudi (Kozarić-Kovačić, Kovačić i Rukavina, 2007). Različite situacije, događaji i iskustva u ranom djetinjstvu mogu imati značajan utjecaj na budući život djece predškolske dobi. Specifični zvukovi, slike ili čak određene radnje mogu djelovati kao okidači koji potiču simptome PTSP-a, kao što su intenzivna anksioznost, flashback-ovi ili noćne more. Na primjer, zvuk sirene ili glasna buka može podsjetiti dijete na traumatične događaje iz prošlosti, pokrećući stresnu reakciju. Ovo ukazuje na važnost ranog prepoznavanja i tretmana traumatskih iskustava u djetinjstvu kako bi se spriječili dugoročni negativni psihološki učinci.

3.2. Socijalni aspekti

Socijalni aspekti i posljedice ratnog okruženja na djecu rane i predškolske dobi su izuzetno duboki i složeni, obuhvaćajući različite dimenzije njihovog razvoja i dobrobiti (Selak Bagarić, Prijatelj, Brezinščak, 2022).

Ratni sukobi, uključujući terorističke napade, imaju tendenciju ostavljati ozbiljne psihičke i tjelesne posljedice na djecu, dovodeći do direktnih šteta i često ostavljajući dugotrajne i duboke tragove na njihovom psihičkom razvoju, emocionalnom stanju i općem zdravlju (Özpinar i Çelik, 2017). Djeca koja žive u ratnim zonama mogu se naći u ulozi izravnih žrtava sukoba, gubeći roditelje, odvajajući se od vršnjaka, i bivajući uskraćeni za osnovna ljudska prava poput obrazovanja i zdravstvene skrbi (Ajduković, 1995). U takvim okolnostima, djeca se često suočavaju s emocionalnim traumama koje uključuju anksioznost, depresiju i posttraumatski stresni poremećaj, dok s druge strane, ratovi dovode do socijalne izolacije, gubitka jezika, kulture, tradicije, te stigmatizacije u novim sredinama (Selak Bagarić, Prijatelj, Brezinščak, 2022). Rehabilitacijski programi postaju ključni elementi u pružanju psihološke podrške i razvijanju mehanizama za suočavanje s traumom, s posebnim naglaskom na djecu koja su izložena fizičkom i seksualnom zlostavljanju, kao i na onu koja su pretrpjela gubitak obitelji (Özpinar i Çelik, 2017). Osim toga, adekvatan pristup i podrška mogu značajno umanjiti negativne posljedice rata i pomoći djeci u razvijanju snage i otpornosti potrebne za suočavanje s izazovima ratnog okruženja (Ajduković, 1995). Poseban naglasak stavlja se na potrebu za stvaranjem sigurnog, zaštitnog i poticajnog okruženja za djecu, kako bi mogli razvijati otpornost i mehanizme suočavanja s traumom (Selak Bagarić, Prijatelj, Brezinščak, 2022). Pružanje emocionalne podrške, izgradnja stabilnih obiteljskih i socijalnih odnosa, te osiguranje kontinuiteta u obrazovanju su ključni za njihovu dobrobit (Ajduković, 1995). Selak Bagarić, Prijatelj i Brezinščak (2022) naglašavaju važnost komuniciranja s djecom o ratu na dobi primjeren način, pružajući im osjećaj sigurnosti i stabilnosti. Roditelji i skrbnici moraju biti oprezni i svjesni kako pristupaju temi rata kada su u društvu djece, izbjegavajući raspravu o temama koje nisu odgovarajuće za njihovu dob. Također, važno je normalizirati osjećaje djece, ali ne i ratna zbivanja, naglašavajući da su strah i zabrinutost normalni odgovori na takve situacije (Selak Bagarić, Prijatelj, Brezinščak, 2022). Zaštita mentalnog zdravlja i socijalne dobrobiti djece u ratnim područjima mora biti prioritet za međunarodne i lokalne zajednice, kako bi se osigurala njihova sigurnost, zdravlje i cjelokupan razvoj u izazovnim uvjetima kao što su rat i sukobi (Özpinar i Çelik, 2017). Selak Bagarić, Prijatelj i Brezinščak (2022) naglašavaju da ratno okruženje ostavlja duboke i trajne emocionalne te socijalne posljedice na

djecu, utječući na njihovu budućnost i kvalitetu života (Selak Bagarić i sur., 2022). Rehabilitacijski programi prilagođeni djeci, kako kažu Özpınar i Çelik (2017), su ključni za njihov oporavak, a integrirani pristup koji uključuje podršku zajednice, obitelji i stručnjaka je neophodan za pomoć djeci u prevladavanju trauma (Özpınar i Çelik, 2017). Selak Bagarić i sur. također ističu važnost stvaranja mreže podrške kroz obrazovne ustanove, zdravstvene institucije i druge službe, kako bi se osigurala sveobuhvatna skrb. Oni također naglašavaju potrebu za multidisciplinarnim pristupima uključujući psihološku podršku, obrazovne programe, socijalne inicijative i zdravstvenu skrb (Selak Bagarić i sur., 2022). Ajduković podsjeća da, iako su djeca često žrtve ratnih uvjeta, ona imaju i sposobnost otpornosti te da pružanjem odgovarajuće podrške, njihova negativna iskustva mogu postati prilike za rast i razvoj (Ajduković, 1995).

3.3. Obrazovanje i kulturni gubitak

Kuterovac (1994) ističe da progonstvo nije samo promjena mjesta stanovanja, već duboko utječe na naš doživljaj vlastitog identiteta i okoline zbog prisilnog i iznenadnog karaktera. Progonstvo narušava kontinuitet osobe u percepciji samog sebe i prekida kulturne veze koje su se gradile generacijama. Kada su ljudi nasilno iseljeni, gube ne samo osobni razvoj, već i kulturni identitet koji je dio njihovog ukupnog identiteta. Rat predstavlja katastrofu koja razara društvene veze, stvara dezorijentaciju i demoralizira ljude, uništavajući osjećaj zajedništva. Djeca posebno pate jer često nemaju priliku oprostiti se od svog doma, ljubimaca ili ponijeti dragocjene predmete koji su im značajni. Gubitak doma za dijete predstavlja gubitak sigurnosti i poznatog okruženja (Kuterovac, 1994). Ajduković (1995) naglašava da mnoga djeca, naročito ona iz ruralnih područja, gube kontakt s tradicionalnim načinom života u svojim zajednicama. Ovaj gubitak ostavlja veliku prazninu u njihovim životima. Promjena tradicionalnog načina života i prisilna adaptacija na urbano okruženje, a zatim i povratak, imaju dvostruko negativan učinak na djecu. Iskustva s djecom koja su se vratila u svoja sela nakon progonstva pokazuju da prolaze kroz teško razdoblje prilagodbe na prijašnji način života (Ajduković, 1995). Kuterovac (1994) također spominje da uništenje doma znači gubitak materijalnih stvari koje su za dijete emocionalna veza s prošlošću. Fotografije, igračke, diplome, odjeća i slikovnice, sve to djeci služi kao materijalna podrška i podsjećanje na njihove korijene i uspomene. Dijete koje je protjerano mora u novom okruženju stvarati nove navike, prijateljstva i omiljena mjesta (Kuterovac, 1994). Nadalje Kuterovac (1994) kaže da gubitak zajednice može kod djece izazvati otpor prema adaptaciji, s obzirom na sjećanja i uspomene na vlastiti dom, igračke,

knjige, stvari, životinje i mjesta. Rat utječe na cijelu zajednicu, uzrokujući razaranja, prisilne migracije, nezaposlenost i siromaštvo, mijenjajući time prioritete u sustavima socijalne skrbi, zdravstva i obrazovanja (Kuterovac, 1994). Iako su tijekom progonstva djeca uključena u redoviti školski sustav, njihovo obrazovanje nije teklo bez prekida (Ajduković, 1995). Autorica, također navodi da su razlozi prekida školovanja različiti - od napada na područja gdje se odvijalo obrazovanje, preko traumatiziranih ratnih iskustava koja su utjecala na odbijanje djece da idu u školu, do roditelja koji nisu upisivali djecu u škole misleći da će se uskoro vratiti. Mnoga djeca su s vremenom upisana u škole, ali su pokazivala slabiji školski uspjeh i poteškoće u prilagođavanju novom obrazovnom okruženju (Ajduković, 1995). Ratne situacije imaju trajne posljedice na djecu, utječući na njihov odgoj i obrazovanje. Kuterovac (1994) navodi kako prekid obrazovnog puta i psihološki razvoj djece trpe, što može imati dugoročne posljedice na njihovu dobrobit i sposobnost sudjelovanja u društvu. Stoga je ključno uložiti u obrazovne inicijative i podršku za djecu u ratnim zonama kako bi se osiguralo njihovo pravo na kvalitetno obrazovanje i svjetliju budućnost (Kuterovac, 1994).

4. TRANSGENERACIJSKA TRAUMA

Transgeneracijska trauma je fenomen koji nadilazi iskustvo pojedinca, prodireći kroz živote mnogih generacija. Gillespie (2023) objašnjava traumu kao odgovor na događaj koji je razarajući, uzrokujući tako štetne posljedice kako na fizičkoj, tako i na emocionalnoj razini. Ova vrsta traume može uključivati različite oblike traumatičnih iskustava, kao što su zlostavljanje, diskriminacija, prirodne katastrofe, rasizam i ratni sukobi. Svaki od ovih događaja ostavlja dubok trag ne samo na pojedincima koji su ih neposredno doživjeli, već i na njihovim potomcima, stvarajući dugotrajan učinak koji seže daleko izvan izvornog konteksta (Gillespie, 2023).

Istraživanje Palosaarija, Punamakija, Quote i Diaba (2013) otkriva kako osobe koje su preživjele rat i političko nasilje često trpe dugotrajne posljedice. Ove posljedice nisu ograničene samo na izravno pogođene pojedince, već se mogu proširiti i na njihove potomke, povećavajući njihovu sklonost prema razvojnim i mentalnim zdravstvenim problemima. Ovaj fenomen ukazuje na složenu prirodu transgeneracijske traume i potrebu za dubokim razumijevanjem kako se takve posljedice prenose kroz generacije (Palosaari, Punamaki, Quote i Diab, 2013). Zanimljivo je da Gillespie (2023) i Palosaari i sur. (2013) ističu da se ovi učinci mogu prenositi kroz različite puteve – biološke, psihološke, obiteljske i društvene (Palosaari i sur., 2013; Gillespie, 2023). Na primjer, Gillespie (2023) navodi da trauma može početi već u maternici, gdje stres majke utječe na fetus, potencijalno utječući na njegov razvoj. Ova činjenica ističe važnost ranih iskustava i njihovog dugoročnog utjecaja na pojedinca. Jedan od ključnih načina prenošenja traume kroz generacije su epigenetičke promjene. Gillespie (2023) objašnjava da trauma može promijeniti način na koji geni funkcioniraju, što zatim može utjecati na potomstvo. Epigenetičke promjene mogu utjecati na izražavanje određenih gena, što može povećati rizik od raznih bolesti, uključujući anksioznost i depresiju, kod osoba koje nose teret transgeneracijske traume (Gillespie, 2023). Palosaari i suradnici (2013), pozivajući se na Belskyja (2008), ističu važnost roditeljskog ponašanja u ovom kontekstu. Negativno roditeljsko ponašanje igra važnu ulogu u kontekstu transgeneracijske traume. Ovo ponašanje može se manifestirati kao psihološko zlostavljanje i uključuje odbacivanje emocionalne dostupnosti, grubo ponašanje poput zastrašivanja i ponižavanja, te neosjetljive interakcije koje ne uzimaju u obzir individualne potrebe i razvoj djeteta. Palosaari i sur. (2013), pozivajući se na Belskyja (2008), ističu zanimljiv aspekt: rat može imati dvostruki učinak na potomstvo. Iako negativno utječe na njihovo psihosocijalno stanje, može također poticati preživljavanje i reproduktivne kapacitete. U ratnim uvjetima, roditeljski stilovi koji su stroži, odbacujući i

neosjetljivi - često posljedica ratnih trauma - mogu zapravo biti korisni za prilagođavanje djece tim okolnostima. Takav pristup može ih pripremiti za izazove koji ih očekuju u takvim okruženjima (Palosaari i sur., 2013). Ovakva dinamika ukazuje na složenost i višedimenzionalnost transgeneracijske traume. Razumijevanje ovih procesa ključno je za pružanje učinkovite podrške i terapijskih intervencija, ne samo za osobe koje su izravno pogođene traumom, već i za njihove potomke. Kroz dublje razumijevanje i pristupanje ovom problemu, moguće je prekinuti ciklus traume i potaknuti zdraviji razvoj budućih generacija. U tom kontekstu, transgeneracijska trauma predstavlja ne samo izazov, već i priliku za dublje razumijevanje ljudske psihe i međugeneracijske dinamike. Ona nas tjera da razmišljamo ne samo o posljedicama trauma na pojedince, već i o tome kako se te posljedice šire kroz obitelji, zajednice i generacije. U suvremenom društvu, gdje se sve više pažnje posvećuje mentalnom zdravlju, transgeneracijska trauma predstavlja važno područje istraživanja i intervencije. Razumijevanje njezinih uzroka, posljedica i načina liječenja ključno je za razvoj zdravijih i otpornijih zajednica. Kroz holistički pristup koji uključuje različite aspekte zdravlja – mentalno, emocionalno i socijalno – moguće je postići značajne promjene u životima pojedinaca i zajednica pogođenih transgeneracijskom traumom. Razumijevanje transgeneracijske traume ne samo da pomaže u liječenju i podršci onima koji su pogođeni, već i omogućava bolje razumijevanje ljudske kondicije i otpornosti. Važnost pružanja podrške i terapijskih intervencija ne može se dovoljno naglasiti. Profesionalci u području mentalnog zdravlja i socijalni radnici igraju ključnu ulogu u prepoznavanju i tretiranju transgeneracijske traume. Pružanjem prilagođene skrbi i terapije, moguće je pružiti podršku pojedincima i obiteljima u prevladavanju posljedica traume. Također, važno je osvijestiti ulogu obrazovanja i podizanja svijesti o transgeneracijskoj traumi. Edukacija i informiranje javnosti mogu pomoći u smanjenju stigme povezane s mentalnim zdravljem i traumom, potičući ljude da potraže pomoć i podršku. Škole, zajednice i mediji igraju ključnu ulogu u širenju znanja i razumijevanja o ovoj temi. Osim pružanja terapijskih intervencija, važno je raditi na prevenciji traume. To uključuje rad na smanjenju nasilja, zlostavljanja i diskriminacije u društvu. Politike i programi koji promiču socijalnu pravdu, jednakost i zaštitu ljudskih prava ključni su za stvaranje sigurnijeg i zdravijeg okruženja za sve.

U konačnici, transgeneracijska trauma nije samo individualni problem, već pitanje koje se tiče cijelog društva. Kroz zajednički napor, suradnju i posvećenost, moguće je izgraditi svjetliju i zdraviju budućnost za sve generacije.

5. ZAŠTITA I PODRŠKA

Rat i sukobi imaju dubok utjecaj na psihičko i fizičko zdravlje djece, ostavljajući trajne posljedice na njihov razvoj i dobrobit. U takvim situacijama, pružanje adekvatne podrške i zaštite najmlađima postaje ključno za svako društvo koje teži miru i napretku. Ova podrška obuhvaća ne samo osnovne potrebe poput sigurnosti i prehrane, već i emocionalnu i psihološku pomoć kako bi se djeca mogla nositi s traumama i stresom. Uključivanje stručnjaka iz različitih područja, kao što su psihologija, pedagogija i socijalni rad, esencijalno je u stvaranju sigurnog i poticajnog okruženja koje će omogućiti djeci da unatoč teškim okolnostima ostvare svoj puni potencijal. Osim toga, bitno je naglasiti ulogu zajednice i međunarodnih organizacija u pružanju pomoći, kao što Prijatelj (2022) ističe (Prijatelj, 2022). Slone i Mann (2016) ističu kako suradnja između različitih aktera, uključujući vladine i nevladine organizacije, može doprinijeti stvaranju sigurnijeg i stabilnijeg okruženja za djecu pogođenu ratom. Ove inicijative trebaju biti usmjerene na dugoročne ciljeve, osiguravajući kontinuiranu podršku i pomoć djeci u prevladavanju izazova s kojima se suočavaju (Slone i Mann, 2016). Na taj način, može se doprinijeti njihovom zdravom psihološkom razvoju i pružiti im šansu za svjetliju budućnost usprkos teškim okolnostima u kojima su se našli.

Uloga Ujedinjenih naroda (UN) u zaštiti djece rane i predškolske dobi u oružanim sukobima je ključna i složena. UN, kroz svoje različite agencije i inicijative, nastoji adresirati i ublažiti strašne posljedice koje oružani sukobi imaju na najmlađe i najranjivije članove društva. Fabijanović Gagro (2007) naglašava da je briga o djeci u oružanim sukobima postala jedno od glavnih tema međunarodnog prava vezanih uz zaštitu djece općenito, no standardi zaštite su bili minimalni sve do kasnijeg razvoja međunarodnih konvencija i protokola. *Haška konvencija*, *Ženevska konvencija*, i kasnije *Dopunski protokoli*, kao i *Konvencija o pravima djeteta*, postavili su osnovu za pravnu strukturu koja regulira zaštitu djece tijekom oružanih sukoba. Prvi značajni korak UN-a bio je Svjetski sastanak na vrhu za djecu 1990. godine, gdje su usvojeni *Deklaracija o preživljavanju, zaštiti i razvoju djeteta* i *Plan akcije za primjenu Deklaracije*. Ovi dokumenti naglašavaju potrebu za zaštitom djece od ratnih strahota i podupiru vrijednosti mira, tolerancije i komunikacije u obrazovanju djece (Fabijanović Gagro, 2007). Rat, kao izuzetno traumatično iskustvo, ostavlja duboke i dalekosežne posljedice na psihološko i emocionalno stanje djece, utičući na njihovu sposobnost učenja, socijalizacije i sveukupnog razvoja. Stoga, integrirani pristup koji uključuje psihosocijalnu podršku, obrazovanje i zaštitu djece, postaje ključan za njihovu pomoć u procesu oporavka. Werner (2012) smatra kako prvi korak u pružanju ove vrste podrške je stvaranje sigurnog i stabilnog okruženja. Djeca koja su

preživjela ratne strahote često su bila izložena ekstremnim situacijama nasilja, gubitka i nesigurnosti. Pružanje stabilnog okruženja uključuje osiguranje sigurnog fizičkog prostora, kao i emocionalne sigurnosti kroz konzistentne rutine i brigu. Sigurno okruženje pomaže u stvaranju osjećaja reda i predvidljivosti koji su ključni za oporavak djece. Werner (2012) također kaže da je psihosocijalna podrška ključna. To uključuje pristupe kao što su terapija igrom, umjetničke terapije, grupne aktivnosti i razgovori, koje omogućuju djeci da izraze svoje osjećaje i iskustva na zdrav i konstruktivan način. Ove aktivnosti mogu pomoći djeci da obrade svoja traumatična iskustva, smanje anksioznost i izgrade emocionalnu otpornost. Uvođenje terapeuta i stručnjaka za mentalno zdravlje u škole i predškolske ustanove može biti od velike koristi za djecu u ovom periodu. Nadalje Werner (2012) objašnjava da obrazovanje igra vitalnu ulogu u podršci djeci nakon rata. Pružanje pristupa kvalitetnom obrazovanju ne samo da pomaže u nastavku akademskog učenja, već također pruža strukturu, rutinu i osjećaj normalnosti. Školske i predškolske ustanove mogu biti sigurna utočišta gdje djeca mogu učiti i igrati se, a istovremeno primiti podršku i smjernice od obrazovnog osoblja. Uvođenje prilagođenih obrazovnih programa koji uzimaju u obzir traumatična iskustva djece može znatno pomoći u njihovom akademskom i emocionalnom razvoju. Važno je također uključiti obitelji i zajednice u proces podrške. Radionice, obuke i savjetovanja za roditelje i skrbnike mogu ih opremiti vještinama i znanjima potrebnim za pružanje podrške i razumijevanja svojoj djeci. Jačanje kapaciteta zajednice kroz obuku lokalnih skrbnika, učitelja i zdravstvenih radnika osigurava održivu i dugoročnu podršku. Osim toga, važno je promovirati zajedničke aktivnosti i programe koji uključuju djecu iz različitih etničkih i socijalnih grupa, kako bi se promicala tolerancija, razumijevanje i socijalna kohezija. Programi koji potiču međukulturalnu komunikaciju i razumijevanje mogu biti od velike važnosti u post-ratnim zajednicama (Werner, 2012). Na kraju, važno je priznati da su potrebe svakog djeteta individualne i da pristup treba biti prilagođen. Neki će se možda brzo oporaviti, dok će drugima trebati dugotrajnija podrška. Strpljenje, empatija i kontinuirano praćenje su ključni za osiguravanje da se svakom djetetu pruži najbolja moguća podrška u njihovom putu oporavka. Stvaranje mreže podrške koja uključuje stručnjake, obitelj i zajednicu može osigurati sveobuhvatni pristup koji adresira različite aspekte dječje dobrobiti i razvoja.

Selak Bagarić, Prijatelj i Brezinščak (2022), kao stručnjaci u području psihologije, ističu važnost pristupa roditeljstvu u kontekstu izazovnih vremena, posebno u situacijama ratnih sukoba. Njihov pristup nudi dragocjene smjernice za roditelje u stvaranju podržavajućeg i razumijevajućeg okruženja za njihovu djecu. Ovakav pristup je ključan u vremenima kada su

djeca izložena brojnim izazovima, a posebno kada se suočavaju s teškim temama kao što je rat. Jedan od ključnih aspekata koji ističu jest važnost razgovora s djecom o informacijama koje primaju, posebice u današnje vrijeme kada su informacije dostupne na svakom koraku, a posebice putem društvenih mreža. U tom kontekstu, informacije su često neprovjerene i mogu biti uznemirujuće. Roditelji bi trebali preuzeti ulogu pouzdanih izvora informacija, pružajući svojoj djeci provjerene i razumljive informacije. Ovaj pristup pomaže djeci da se nose s informacijama na zdrav i konstruktivan način. Otvoreni razgovori o teškim temama, kao što je rat, su iznimno važni. Takvi razgovori omogućuju djeci da obrađuju svoje emocije i uče kako se nositi s teškim situacijama. Ovo ne samo da pomaže u trenutnom razumijevanju situacije, već i u izgradnji dugoročnih vještina suočavanja s izazovima. Razgovor s djecom o ratu zahtijeva otvorenost i iskrenost. Psihoterapeutkinja Kos (2022) naglašava važnost prilagodbe razgovora dječjim potrebama i izbjegavanje forsiranja teških tema dok dr. Hudoklin (2022) ističe potrebu za kratkim, jasnim odgovorima i izbjegavanje stvaranja tabua oko teme rata. U slučaju teških pitanja, preporučuje se umirujući i direktan odgovor, a u slučaju vlastite nesigurnosti, razgovor je bolje odgoditi ili prepustiti drugome. Ovi pristupi pomažu u zaštiti emocionalnog zdravlja djece, promičući sigurno i podržavajuće okruženje (N1, 2022). Nadalje, Selak Bagarić i sur. (2022) ističu kako bi roditelji trebali poticati djecu da izraze svoje misli i osjećaje, slušajući ih pažljivo i s poštovanjem. Prilagodba razgovora dobi i razumijevanju djeteta je također ključna. Djeca različitih dobnih skupina na različite načine razumiju i obrađuju informacije. Stoga je važno pristupiti svakom djetetu pojedinačno, uzimajući u obzir njihovu dob i razinu razumijevanja. Potvrđivanje i podrška djetetovih osjećaja, bez normaliziranja ratnih zbivanja, pomaže u izgradnji njihovog emocionalnog zdravlja i otpornosti (Selak Bagarić, Prijatelj i Breznišćak, 2022). Selak Bagarić i sur. (2022) također naglašavaju važnost objašnjavanja djeci da odrasli širom svijeta aktivno rade na pronalaženju rješenja za problema poput ratnih sukoba. Ovaj pristup pomaže djeci da shvate da nisu sama u suočavanju s ovim teškim situacijama i da postoje ljudi koji se bore za mir i rješavanje sukoba. Pažnja prema promjenama u ponašanju djeteta može biti ključna u prepoznavanju njihovih unutarnjih borbi. Roditelji trebaju biti pažljivi i spremni pomoći svojoj djeci u izražavanju njihovih osjećaja. Ovo uključuje pružanje podrške i razumijevanja, kao i traženje profesionalne pomoći ako je potrebno. Rutina u svakodnevnom životu pruža osjećaj sigurnosti i stabilnosti, što je iznimno važno u vremenima nesigurnosti i promjena. Uspostavljanje i održavanje rutine, kao što su redovita vremena za obrok, spavanje i druge dnevne aktivnosti, pomažu djeci da se osjećaju sigurnije i učinkovitije se nose s vanjskim promjenama. Bliskost i nježnost su također

ključni u stvaranju okruženja u kojem se djeca osjećaju sigurno i voljeno. Roditelji bi trebali pružati fizičku i emocionalnu podršku svojoj djeci, stvarajući okruženje u kojem se djeca osjećaju sigurno, voljeno i podržano. Ovo uključuje vrijeme provedeno zajedno u igri, čitanju ili jednostavno u prisutnosti jedni drugima. Izgradnja otpornosti kod djece je proces koji uključuje učenje o prepoznavanju i izražavanju emocija. Ovo je važan aspekt emocionalnog razvoja djeteta, gdje roditelji igraju ključnu ulogu u vođenju i podršci. Učenje kako prepoznati i izraziti emocije pomaže djeci da se nose s teškim situacijama i razvijaju zdrave načine suočavanja. Davanje dječje primjerene mogućnosti za pomoć i poticanje osjećaja odgovornosti i proaktivnosti može biti iznimno korisno. Ovo može uključivati aktivnosti kao što su crtanje, pisanje ili sudjelovanje u kućanskim poslovima, što pomaže djeci da osjećaju kako mogu doprinijeti i biti dio rješenja. Takve aktivnosti potiču osjećaj samopouzdanja i kompetencije kod djece.

Naposljetku, briga o vlastitom mentalnom zdravlju je ključna za roditelje. Samo kada su roditelji emocionalno stabilni i zdravi, mogu pružiti najbolju podršku i brigu svojoj djeci. Roditelji bi trebali biti svjesni svojih emocionalnih potreba i tražiti podršku kada je to potrebno, bilo kroz razgovore s prijateljima, partnerima ili stručnjacima (Selak Bagarić i sur., 2022). Ovi savjeti usmjeravaju roditelje ka stvaranju okruženja koje promiče razumijevanje, otpornost i emocionalno zdravlje, ključne komponente za podršku djeci u izazovnim vremenima.

5.1. Uloga odgajatelja

Uloga odgajatelja u radu s predškolskom djecom pogođenom ratom predstavlja jedan od najzahtjevnijih i najosjetljivijih aspekata pedagoške prakse. Rat i krize donose izazove koji se dramatično razlikuju od uobičajenog okruženja predškolskog obrazovanja. Odgajatelji u takvim okolnostima ne samo da preuzimaju odgovornost za obrazovanje, već i za emocionalnu stabilnost i psihičko zdravlje djece koja su često izgubila osjećaj sigurnosti i normalnosti (Evans, 1996).

U ratom zahvaćenim područjima, odgajatelji se suočavaju s nedostatkom kvalificiranog osoblja, što zahtijeva angažman paraprofesionalaca iz lokalnih zajednica. Ove osobe često nemaju formalnu pedagošku obuku, ali njihova uloga postaje ključna u održavanju kontinuiteta obrazovanja i skrbi (Kamel, 2006). Ovaj pristup odražava se na kvalitetu obrazovanja i skrbi, ali je neophodan za pružanje podrške djeci u kriznim situacijama. Djeca koja su preživjela rat suočavaju se s brojnim emocionalnim i psihološkim izazovima. Traume i gubitak sigurnosti mogu ostaviti duboke ožiljke na psihičkom razvoju djece. Odgajatelji su stoga odgovorni za

prepoznavanje ovih problema i pružanje odgovarajuće podrške. Njihova uloga obuhvaća pružanje osjećaja sigurnosti, reda i predvidljivosti u svijetu koji je za djecu postao kaotičan (Evans, 1996). Strukturirane aktivnosti, igre i redoviti rasporedi mogu pružiti „područje stabilnosti“, gdje djeca mogu iskusiti rutinu koja im nedostaje (Kamel, 2006). Osim strukturiranih aktivnosti, važno je da odgajatelji omogućuju djeci izražavanje vlastitih osjećaja i misli. Organizirana igra, umjetnost i pripovijedanje pružaju djeci mogućnosti da sigurno izraze svoje osjećaje i obrade svoja iskustva. Ove metode ne samo da pomažu djeci da izraze svoje emocije, već i razvijaju vještine suočavanja s izazovima i izgradnju otpornosti (Kamel, 2006). Suradnja s roditeljima i skrbnicima igra nezamjenjivu ulogu u procesu oporavka djece. Pružanje podrške obitelji, edukacija roditelja o načinima na koje mogu podržati svoju djecu, te uključivanje roditelja u obrazovni proces su ključni za holistički pristup skrbi za djecu (Kamel, 2006). U takvim okolnostima, odgajatelji često postaju posrednici između djece i roditelja, pomažući u jačanju obiteljskih veza i pružanju emocionalne podrške. Izazovi s kojima se odgajatelji suočavaju u ratom zahvaćenim područjima nisu ograničeni samo na nedostatak resursa ili obrazovnih materijala. Oni također uključuju potrebu za adresiranjem kompleksnih emocionalnih i psiholoških potreba djece koja su doživjela gubitak, strah i nesigurnost. Odgajatelji trebaju biti opremljeni vještinama i znanjem za pružanje podrške djeci u razvoju otpornosti i suočavanju s emocionalnim traumama (Evans, 1996). U svojoj ulozi, odgajatelji ne samo da pružaju skrb, već i izgrađuju temelje za dugoročni emocionalni i psihološki oporavak djece. Oni postaju figure stabilnosti u životima djece, pružajući kontinuitet, sigurnost i emocionalnu podršku. Kroz svoj rad, odgajatelji ne samo da oblikuju obrazovne ishode, već i pridonose cjelokupnom blagostanju i otpornosti djece u suočavanju s traumama. Njihova uloga je ključna u stvaranju okruženja u kojem se djeca mogu razvijati i rasti unatoč izazovima i nesigurnostima koje rat donosi (Evans, 1996; Kamel, 2006).

Kroz pristup koji je istovremeno obrazovni, emocionalni i socijalni, odgajatelji pomažu u oblikovanju generacija koje će, usprkos teškim iskustvima, imati priliku za zdrav razvoj i uspješnu budućnost. Oni su ne samo odgajatelji, već i zaštitnici, vodiči i podrška djeci u najranjivijim trenucima njihovih života. Uloga odgajatelja u kriznim situacijama odražava najdublje vrijednosti obrazovanja i skrbi - otpornost, empatiju i nepokolebljivu posvećenost dobrobiti svakog djeteta (Evans, 1996; Kamel, 2006).

6. ZAKLJUČAK

U vrijeme rata ili sukoba, djeca predškolske dobi često snose najveći teret njihovih posljedica. Psihološki teret koji se nakuplja u njima tijekom ranog djetinjstva može imati trajne posljedice u odrasloj dobi ako se ne riješi. Djeca zahvaćena ratovima često su izložena nasilju, ozljedama, raseljavanju, pothranjenosti, izbijanju bolesti i drugim situacijama opasnim po život. Štoviše, izloženost ekstremnim stresorima povezanim s ratnim uvjetima značajno utječe na mentalno zdravlje ove dobne skupine. Konstantan strah za vlastitu sigurnost, svjedočenje brutalnim činovima, iskustvo odvojenosti od članova obitelji, život pod stalnom prijetnjom, doprinose visokoj razini anksioznosti i posttraumatskog stresnog poremećaja (PTSP) među djecom pogođenom sukobom. Mogli bi pokazivati simptome uključujući noćne more, povratna sjećanja, socijalno povlačenje, depresiju, agresiju, probleme sa zlouporabom supstanci, pa čak i suicidalne ideje. Nadalje, prilike za obrazovanje postaju rijetke kada se škole unište ili učitelji pobjegnu iz neprijateljskog okruženja. Posljedično, mnoga su djeca lišena odgovarajućeg obrazovanja što bi moglo spriječiti kognitivni razvoj i onemogućiti buduće izgleda. Njihov potencijal ostaje neiskorišten jer nemaju pristup kvalitetnim materijalima za učenje i sigurnim prostorima pogodnim za intelektualni razvoj. Unatoč ovim izazovima, neki pozitivni aspekti pojavljuju se usred nevolja. Mnoga djeca razvijaju otpornost i snalažljivost dok se snalaze kroz teške okolnosti. Neki pronalaze utjehu u sustavima podrške zajednice gdje uzajamna pomoć pomaže u ponovnoj izgradnji života uništenih sukobom. Osim toga, humanitarni naponi pružaju pomoć, osiguravaju zadovoljenje osnovnih potreba, potiču procese ozdravljenja i nude mogućnosti za oporavak.

Zaključno, predškolska dob predstavlja kritične faze za osobni rast i razvoj; međutim, te godine mogu postati razorno destruktivne u kontekstu oružanih sukoba. Neophodno je prepoznati jedinstvenu ranjivost s kojom se suočavaju mladi u ratnim zonama i proširiti sveobuhvatnu skrb prema njima. Baveći se njihovom fizičkom dobrobiti, problemima mentalnog zdravlja i obrazovnim prazninama, možemo pomoći vratiti nadu i izgraditi bolju budućnost za one pogođene ratom u nježnoj dobi.

7. LITERATURA

1. Ajduković, M. (1995). Djeca u ratu u Hrvatskoj. *Revija za socijalnu politiku*, 1995(4), 295-304. <https://doi.org/10.3935/rsp.v2i4.501>
2. Çelik, N., & Özpınar, S. (2017). Children and health effects of war. *Cumhuriyet Medical Journal*, 39(4), 639-643. <http://dx.doi.org/10.7197/223.v39i32356.368921>
3. Dalmatinski portal. (2003). NA DANASANJI DAN Prije 33 godine je počela Balvan revolucija. <https://dalmatinskiportal.hr/vijesti/na-danasnji-dan-prije-33-godine-je-pocela-balvan-revolucija/177898>
4. Evans, J. L. (1996). Children as Zones of Peace. *The Consultative Group on Early Childhood Care and Development*. https://inee.org/sites/default/files/resources/Children_as_Zones_Peace.pdf
5. Fabijanić Gagro, S. (2008). Zaštita djece u oružanim sukobima u skladu s rezolucijama Vijeća sigurnosti UN-a. *Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci*, 58(3), 747-778. <https://hrcak.srce.hr/file/34597>
6. Flögel, M., & Lauc, G. (1998). War Stress – Effects of the War in the Area of Former Yugoslavia. Zagreb. <https://www.nato.int/du/docu/d010306c.pdf>
7. Frank, A. (2018). Dnevnik Anne Frank. *Mozaik knjiga*
8. Gillespie, C. (2023). Generational Trauma: Definition, Symptoms, Treatment. *Health.com*. <https://www.health.com/condition/ptsd/generational-trauma>
9. Grgić, D. (1994). Dječji doživljaj rata kroz slobodni crtež. U N. Šikić, M. Žužul, & I. Fattorini (Ur.), *Stradanja djece u Domovinskom ratu* (str. 93-102). *Naklada Slap*, Klinika za dječje bolesti Zagreb.
10. Hiršl, V. (1994). Epidemiološki podaci o dječjim stradanjima. U N. Šikić, M. Žužul, & I. Fattorini (Ur.), *Stradanja djece u Domovinskom ratu* (str. 93-102). *Naklada Slap*, Klinika za dječje bolesti Zagreb.
11. *Hrvatska enciklopedija* 2021. s.v. „Domovinski rat“. *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*. Pristupljeno 21.1.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/15884>>.
12. *Hrvatska enciklopedija* 2021. s.v. „rat“. *Leksikografski zavod Miroslav Krleža*. Pristupljeno 21.1.2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/51918>>.
13. Kamel, H. (2006). Early Childhood Care and Education in Emergency Situations. https://inee.org/sites/default/files/resources/doc_1_Early_Childhood_Care_and_Education_in_Emergency_Situations.pdf

14. Keresteš, G. (1994). Rat i dječji strahovi. U N. Šikić, M. Žužul, & I. Fattorini (Ur.), *Stradanja djece u Domovinskom ratu* (str. 122-129). Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb
15. Kozarić-Kovačić, D., Kovačić, Z., & Rukavina, L. (2007). Posttraumatski stresni poremećaj. *MEDIX, Specijalizirani Medicinski Dvomjesečnik*, 13(71), 102-106. <https://hrcak.srce.hr/file/34464>
16. Kuterovac, G. (1994). Žalovanje zbog gubitka u ratu. U N. Šikić, M. Žužul, & I. Fattorini (Ur.), *Stradanja djece u Domovinskom ratu* (str. 114-115). Naklada Slap, Klinika za dječje bolesti Zagreb
17. N1 Slovenija. (2022). Kako s djecom razgovarati o ratu. *N1 Info*. <https://n1info.hr/majka-i-dijete/kako-s-djecom-razgovarati-o-ratu/>
18. Oztabak, M. U. (2020). Refugee children's drawings: Reflections of migration and war. *International Journal of Educational Methodology*, 6(2), 481-495. <https://doi.org/10.12973/ijem.6.2.481>
19. Palosaari, E., Qouta, S., Punamäki, R.-L., & Diab, M. (2013). Intergenerational effects of war trauma among Palestinian families mediated via psychological maltreatment. *Child Abuse & Neglect*. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2013.04.006>
20. Prijatelj, K. (2022). U svakom ratu najviše gube djeca. *Nepopularna Psihologija*. <https://nepopularna.org/o-nama/>.
21. Save the Children UK. (2023). Conflict & war. Save the Children Fund. <https://www.savethechildren.org.uk/>
22. Selak Bagarić, E., Prijatelj, K., & Brezinščak, T. (2022). Rat kroz oči djeteta - Crtice stručnjaka mentalnog zdravlja za roditelje i druge koji brinu o najranjivijima. Grad Zagreb. https://www.zagreb.hr/userdocsimages/arhiva/zdravlje/00Rat-kroz-oci-djeteta_2022_fin.pdf
23. Slone, M., & Mann, S. (2016). Effects of War, Terrorism, and Armed Conflict on Young Children: A Systematic Review. *Child Psychiatry & Human Development*, 47(6), 950–965. <https://doi.org/10.1007/s10578-016-0626-7>
24. Šulj, T. (2023). Bojna Frankopan: prvi hrvatski komandosi. *Udruga Bojna Frankopan*. Zagreb.

25. United Nations Office on Genocide Prevention and the Responsibility to Protect. (n.d.). War crimes. United Nations. <https://www.un.org/en/genocideprevention/war-crimes.shtml>
26. Živić, D. (2005). Demografski Gubici Hrvatske Vojske Tijekom Domovinskog Rata. *Diacovensia*, 13(1), 117-138.
27. Walker, K., Myers-Bowman, K. S., & Myers-Walls, J. A. (2003). Understanding war visualizing peace: Children draw what they know. *Art Therapy: Journal of the American Art Therapy Association*, 20(4), 191-200.
<https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ784858.pdf>
28. Werner, E. E. (2012). Children and war: Risk resilience and recovery. *Development and Psychopathology*, 24, 553-558.
https://web.archive.org/web/20190222062542id_/http://pdfs.semanticscholar.org/34c2/b492666555b3f8000599a8ef805a69db678a.pdf

8. SAŽETAK

Rat, kao jedan od najrazornijeg ljudskog čina, neizmjereno utječe na društvo, a posebno na najosjetljivije članove - djecu. Ovaj rad istražuje složene izazove s kojima se suočavaju djeca u ratnim okolnostima te prenosi iskustva i posljedice koje rat ostavlja na njihov razvoj. Djeca su u ratu izložena brojnim štetnim faktorima koji mogu trajno utjecati na njihovo psihičko i fizičko zdravlje. Gubitak doma, obitelji, kao i ograničen pristup obrazovanju i zdravstvenoj skrbi, primorava ih na prerano suočavanje s teškim životnim uvjetima. Ovaj rad analizira ove uvjete, s fokusom na psihološke, socijalne i obrazovne aspekte, te istražuje transgeneracijski učinak ratnih trauma. Jedan od ključnih segmenata rada odnosi se na pružanje prilagođene podrške i intervencija, s ciljem ublažavanja negativnih učinaka rata na djecu. Naglašava se važnost multidisciplinarnog pristupa koji uključuje suradnju između obrazovnih institucija, zdravstvenih ustanova, vladinih i nevladinih organizacija, te međunarodne zajednice. Uzimajući u obzir sveobuhvatnost i složenost ove teme, rad ima za cilj potaknuti svijest o važnosti mentalnog zdravlja i emocionalne dobrobiti djece u ratnim područjima te razviti strategije i programe podrške koji mogu pomoći u prevladavanju traume i izgradnji otpornosti.

Ključne riječi: rat, djeca, odgajatelj, zaštita, podrška

9. SUMMARY

War, as one of the most devastating human acts, immensely impacts society, particularly its most vulnerable members - children. This paper explores the complex challenges faced by children in war circumstances and conveys the experiences and consequences war has on their development. Children in war are exposed to numerous harmful factors that can permanently affect their mental and physical health. The loss of home, and family, as well as limited access to education and health care, forces them to prematurely confront harsh living conditions. This work analyzes these conditions, focusing on psychological, social, and educational aspects, and investigates the transgenerational effect of war traumas. One of the key segments of the paper relates to providing tailored support and interventions, aimed at mitigating the negative effects of war on children. The importance of a multidisciplinary approach is emphasized, involving collaboration between educational institutions, healthcare facilities, government and non-government organizations, and the international community. Considering the comprehensiveness and complexity of this topic, the paper aims to raise awareness of the importance of mental health and emotional well-being of children in war-torn areas and to develop strategies and support programs that can help overcome trauma and build resilience.

Keywords: war, children, educator, protection, support

SVEUČILIŠTE U SPLITU
FILOZOFSKI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja KARLA KREŠO, kao pristupnik/pristupnica za stjecanje zvanja sveučilišne prvostupnice ZANOG I PREDŠKOLSKOG ODGOVA I OBLAZOVANJA, izjavljujem da je ovaj završni rad rezultat isključivo mojega vlastitoga rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio završnog rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga završnog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 09. 07. 2024.

Potpis

**Izjava o pohrani i objavi ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - podcrtajte odgovarajuće)**

Student/ica: KARLA KREŠO
Naslov rada: DJECA RANE, PREDŠKOLSKE DOBI
U RATNOM OKRUŽENJU
Znanstveno područje i polje: DRUŠTVENE ZNANOSTI, PEDAGOGIJA
Vrsta rada: ZAVRŠNI RAD
Mentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
doc. dr. sc. TONI MAGLIĆA
Komentor/ica rada (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
Članovi povjerenstva (ime i prezime, akad. stupanj i zvanje):
ASISTENT - PREDAVAČ VEDLANA VUČKOVIĆ
DOC. DR. SC. KATJA KALEBIĆ JAKUPČEVIĆ

Ovom izjavom potvrđujem da sam autor/autorica predanog ocjenskog rada
(završnog/diplomskog/specijalističkog/doktorskog rada - zaokružite odgovarajuće) i da sadržaj njegove
elektroničke inačice u potpunosti odgovara sadržaju obranjenog i nakon obrane uređenog rada.

Kao autor izjavljujem da se slažem da se moj ocjenski rad, bez naknade, trajno javno objavi u otvorenom
pristupu u Digitalnom repozitoriju Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Splitu i repozitoriju Nacionalne
i sveučilišne knjižnice u Zagrebu (u skladu s odredbama Zakona o visokom obrazovanju i znanstvenoj
djelatnosti (NN br. 119/22).

Split, 09.07.2024.

Potpis studenta/studentice: K. Kresz

Napomena:

U slučaju potrebe ograničavanja pristupa ocjenskom radu sukladno odredbama Zakona o autorskom
pravu i srodnim pravima (111/21), podnosi se obrazloženi zahtjev dekanici Filozofskog fakulteta u
Splitu.